

Staat 14. Indexcijfers van de bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat bij de volkstellingen van 1859-1971 (1859 = 100)

	Volkstellingsjaar										
	1859	1869	1879	1889	1899	1909	1920	1930	1947	1960	1971
Geslacht											
Mannen	100	108	122	137	155	178	209	242	294	350	400
Vrouwen	100	108	121	136	154	176	206	238	288	343	389
Leeftijd											
0 - 9 jaar	100	113	132	145	163	185	200	221	265	309	315
10 - 19 jaar	100	105	122	143	161	185	219	236	255	326	357
20 - 29 jaar	100	101	109	127	148	169	203	244	275	281	377
30 - 39 jaar	100	104	108	117	138	165	194	234	292	325	340
40 - 49 jaar	100	113	120	126	138	167	208	241	325	366	419
50 - 59 jaar	100	113	130	141	150	167	211	260	337	443	486
60 - 69 jaar	100	108	126	150	164	177	204	262	356	479	597
70 jaar of ouder	100	126	141	173	210	244	278	328	462	706	981
Burgerlijke staat en geslacht											
Ongehuwd											
mannen	100	106	119	135	153	174	199	221	253	287	307
vrouwen	100	106	118	135	153	174	197	219	245	273	283
totaal	100	106	119	135	153	174	198	220	249	280	295
Gehuwd											
mannen	100	113	129	141	161	190	235	290	382	489	601
vrouwen	100	113	129	142	161	191	235	291	384	491	594
totaal	100	113	129	142	161	190	235	291	383	490	597
Gehuwd geweest											
mannen	100	104	110	123	136	149	172	195	247	254	272
vrouwen	100	103	109	121	132	139	156	170	240	297	400
totaal	100	103	109	122	133	143	161	178	242	283	358
Totaal	100	108	121	136	154	177	207	240	291	346	395

tijdsgroep 0-9 jaar, van 1909 tot 1930 echter sneller, van 1930 tot 1947 weer langzamer en in de laatste 24 jaar weer sneller. Voorts is te constateren dat de indexcijfers bij het voortschrijden van de tijd voor de verschillende leeftijdsgroepen zowel absoluut als relatief steeds verder uiteen gaan liggen: was de hoogste te constateren index in 1889 die voor degenen van 70 jaar of ouder (210) en de laagste in 1889 die voor de 30-49-jarigen (138) (verschil: 72), in 1971 wordt voor de 0-9-jarigen een waarde van 315 waargenomen en voor degenen van 70 jaar of ouder 981 (verschil 666).

De indexcijfers voor de burgerlijke staatsgroeperingen laten zien dat het aantal ongehuwde mannen met name vanaf 1909 iets sneller groeide dan dat der ongehuwde vrouwen. Het aantal gehuwden nam echter twee maal zo snel toe, aanvankelijk iets trager voor mannen, maar in de periode 1960-1971 nam deze index voor mannen sterker toe dan voor vrouwen. Het omgekeerde is te constateren bij de gehuwd geweest zijnden. Met name de groei van het aantal vrouwen in deze categorie in de periode 1960-1971 is opmerkelijk, hetgeen vermoedelijk grotendeels samenhangt met het toegenomen verschil in levensverwachting.

HOOFDSTUK 3. LEEFTIJDOPBOUW NAAR REGIONALE EN CATEGORALE GROEPEN VAN GEMEENTEN

Minder uitgebreid dan in het voorafgaande hoofdstuk zullen thans een aantal gegevens omtrent de bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat worden gepresenteerd per woongebied (de provincies en de vier grote gemeenten), per gemeentegroep naar inwonertal en per gemeentegroep naar urbanisatiegraad. Anders dan in het voorafgaande hoofdstuk wordt de situatie in 1971 thans niet afzonderlijk, doch als eindpunt van de te onderscheiden tijdspaden beschreven.

3.1. Provincies en vier grote gemeenten

Voordat de inhoud van de staten 15 en 16 en van grafiek 9 ter sprake komt, kan allereerst worden opgemerkt dat de provinciale indeling van Nederland sinds 1830 zo weinig wijzigingen heeft ondergaan dat vergelijkingen in de tijd tussen de onderscheiden provinciale inwoneraantallen zonder meer mogen worden gemaakt. Anders ligt dit voor de vier grote gemeenten. Deze hebben in de loop der jaren sinds 1830 één of meerdere keren hun grondgebied zien veranderen zodat bij vergelijkingen van de inwoneraantallen van deze gemeenten enige voorzichtigheid moet worden betracht. De mate waarin dat tussen 1960 en 1971 het geval was wordt aan het einde van deze paragraaf toegelicht.

Staat 15 laat die inwoneraantallen per woongebied voor de periode 1830-1971 zien. In de verdeling van de bevolking over de provincies is wel het een en ander veranderd. Woonde in 1830 ruim 16% van de bevolking in de drie noordelijke provincies, in 1971 is dat nog maar bijna 11%, overigens geheel ten gevolge van de teruggang van het aandeel van Groningen en Friesland. De twee oostelijke provincies (Overijssel en Gelderland) kenden een vrij constant aandeel, variërend van 17 tot 19%, in de totale bevolking van Nederland. De drie westelijke provincies (Utrecht, Noord- en Zuid-Holland) herbergden in 1830 bijna 40% van de totale bevolking, in 1971 is dat percentage opgelopen tot ruim 46. Zeeland zag het aandeel van ruim 5% naar ruim 2% teruglopen, terwijl de twee zuidelijke provincies in 1830 van ruim 20% van de bevolking de woonplaatsen bevatten tegen ruim 16% aan het eind van de negentiende eeuw; daarna is er een herstel zichtbaar van deze laatste ontwikkeling tot bijna 22% in 1971. Om eventuele vergelijking met de indexcijfers in staat 14 mogelijk te maken zijn de in staat 15 opgenomen indexcijfers eveneens op basis van 1859=100 berekend. De procentuele verdelingen van de totale bevolking over de provincies voor de andere volkstellingsjaren indiceren reeds een aantal ontwikkelingen die ook in de indexcijfers waarneembaar zijn. Zo groeide de bevolking in Nederland in de periode 1859-1971 met een factor van bijna vier; Groningen, Friesland en Zeeland bleven daarbij ver achter, Drenthe, Overijssel en Gelderland liepen aardig met de landelijke ontwikkeling in de pas, terwijl Noord-Holland en Noord-Brabant daar een voorsprong op hadden. Zuid-Holland en Limburg groeiden met een factor van bijna vijf, Utrecht spande de kroon met een factor van meer dan vijf. Bij deze ontwikkeling speelden uiteraard niet alleen eventuele geboorte- en sterfteverschillen een rol, de (binnen- en buitenlandse) migratie moet hierbij eveneens in ogenschouw worden genomen. Hoewel de gemeenten, zoals hiervoor opgemerkt, in het verleden een aantal malen hun grenzen gewijzigd zagen worden, moet worden bedacht dat de opgetreden grenswijzigingen van deze gemeenten vooral werden ingegeven door de wens meer ruimte te creëren voor de verdere stadsuitleg. Deze stadsuitleg heeft vooral plaatsgevonden in meer landelijke randgemeenten met geringe bevolking. Duidelijk is de toenemende belangstelling, overigens dikwijls ingegeven door bittere noodzaak, voor het wonen in de grootste vier stedelijke gemeenten in de loop van de 19e eeuw en het begin van deze eeuw zichtbaar. Amsterdam bereikte in 1899 een hoogste aandeel van

Staat 15. Bevolking naar woongebied bij de volkstellingen van 1829-1971

Volke- tellings- jaar	Woongebied															
	Gron- ningen	Fries- land	Drentho	Over- ijssel	Gelder- land	Utrecht	Noord- Holland	Zuid- Holland	Zeeland	Noord- Brabant	Limburg	Nederland	Amster- dam	Rotter- dam	's-Grav- en- hage	Utrecht
	x 1000															
1829 1)	157,5	204,9	63,9	178,9	309,8	132,4	414,0	479,7	137,3	348,9	186,3	2 613,5	202,4	72,3	56,1	43,4
1839 1)	175,7	227,9	72,5	197,7	345,8	145,1	443,3	526,0	151,4	378,4	196,8	2 860,6	211,3	78,1	63,6	48,5
1849	188,4	247,4	82,7	215,8	370,7	149,4	477,1	563,4	160,3	396,4	205,3	3 056,9	224,0	90,1	72,2	47,8
1859	207,7	274,3	95,2	235,2	403,6	160,1	523,9	619,4	166,1	407,8	215,7	3 309,1	243,3	106,1	78,3	52,9
1869	225,3	292,4	105,6	254,1	432,7	173,6	577,4	688,2	177,6	428,9	223,8	3 579,5	264,7	116,2	90,3	59,3
1879	253,2	329,9	118,8	274,1	466,8	191,7	680,0	803,5	188,6	466,5	239,5	4 012,7	316,6	147,9	113,4	81,3
1889	272,8	335,6	130,7	295,4	512,2	221,0	829,5	949,6	199,2	509,6	255,7	4 511,4	408,1	201,9	156,8	84,3
1899	299,6	340,3	148,5	333,3	566,5	251,0	968,1	1 144,4	216,3	553,8	281,9	5 104,1	510,9	318,5	206,0	102,1
1909	328,0	359,6	173,3	382,9	639,6	288,5	1 107,7	1 390,7	232,5	623,1	332,0	5 858,2	566,1	418,0	271,3	119,0
1920	365,6	382,9	209,7	438,8	729,7	342,3	1 298,1	1 678,7	245,1	733,9	440,4	6 865,3	647,4	516,3	355,0	140,3
1930	392,4	399,7	222,4	520,8	829,3	407,0	1 509,6	1 957,6	247,6	898,4	550,8	7 935,6	757,4	587,0	437,7	154,9
1947	449,9	459,4	271,9	638,8	1 028,1	549,6	1 774,3	2 284,1	260,8	1 180,1	684,1	9 625,5 2)	803,8	646,2	533,0	185,2
1960	475,5	478,9	312,2	775,8	1 274,0	680,7	2 057,3	2 706,8	283,5	1 495,6	885,0	11 462,0 2)	864,7	729,0	605,1	255,0
1971	519,9	525,9	372,5	930,6	1 525,4	810,1	2 240,6	2 981,2	310,1	1 813,8	1 008,8	13 060,1 3)	807,1	682,9	527,2	273,1
	Per 100 inwoners van Nederland															
1829 1)	6,0	7,8	2,4	6,8	11,9	5,1	15,8	18,4	5,3	13,3	7,1	100	7,7	2,8	2,1	1,7
1859	6,3	8,3	2,9	7,1	12,2	4,8	15,8	18,7	5,0	12,3	6,5	100	7,3	3,2	2,4	1,6
1899	5,9	6,7	2,9	6,5	11,1	4,9	19,0	22,4	4,2	10,9	5,5	100	10,0	6,2	4,0	2,0
1947	4,7	4,8	2,8	6,6	10,7	5,7	18,4	23,7	2,7	12,3	7,1	100 2)	8,4	6,7	5,5	1,9
1960	4,1	4,2	2,7	6,8	11,1	5,9	17,9	23,6	2,5	13,0	7,7	100 2)	7,5	6,4	5,3	2,2
1971	4,0	4,0	2,9	7,1	11,7	6,2	17,2	22,8	2,4	13,9	7,7	100 3)	6,2	5,2	4,0	2,1
	Indexcijfers op basis van 1859 = 100															
1960	230	175	328	330	316	425	392	437	171	367	411	346 2)	355	687	773	482
1971	251	192	391	396	378	506	428	481	187	445	468	395 3)	332	644	673	516
	Indexcijfers op basis van 1960 = 100															
1971	109	110	119	120	120	119	109	110	109	121	114	114 3)	93	94	87	107

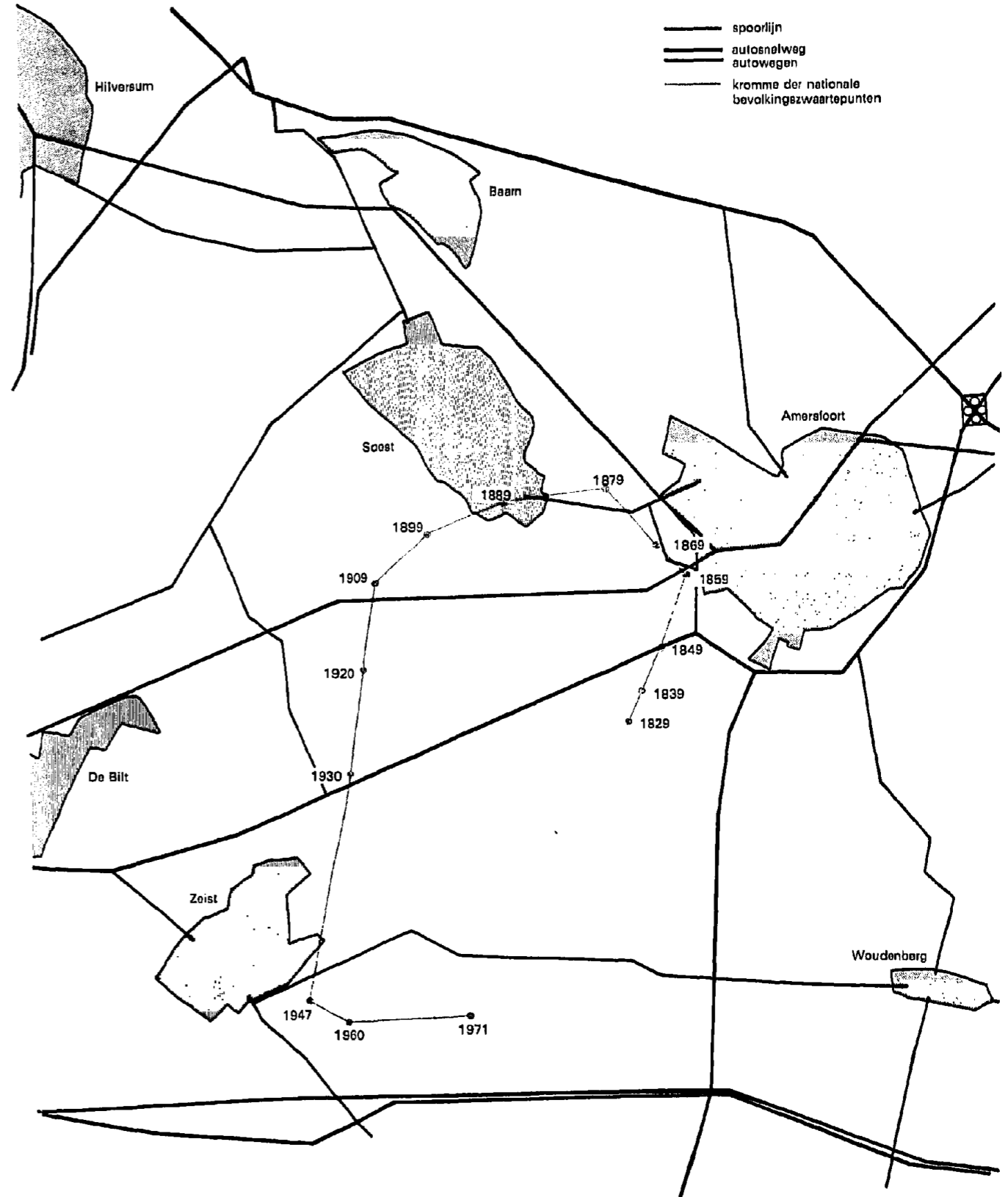
1) De cijfers hebben betrekking op de situatie per 1 januari 1830 respectievelijk 1840.
 2) Inclusief N.O.P., Z.I.J.P. en C.P.R. die in 1947 en 1960 niet tot enige provincie werden gerekend.
 3) Inclusief Z.I.J.P. en C.P.R. die in 1971 niet tot enige provincie werden gerekend.

Staat 16. Enkele demografische kerncijfers inzake de bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat per woongebied bij de volkstellingen van 1960 en 1971

Woongebied	Geslachts- verhouding		Gemiddelde leeftijd in jaren		Demografische druk		Aandeel gehuwde mannen		Aandeel gehuwde vrouwen		Child-woman ratio		Bevolkings- dichtheid	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971
	‰													
Groningen	1 001	999	33,2	34,0	86,1	84,9	48,1	49,2	48,2	49,2	496	446	204	224
Friesland	993	996	32,3	33,0	98,7	99,0	44,9	46,9	45,4	47,1	592	533	150	156
Drenthe	957	972	30,6	32,2	93,9	90,8	44,7	47,9	46,8	49,2	570	477	118	139
Overijssel	985	982	30,7	31,7	92,1	91,5	43,9	46,6	44,6	46,9	583	496	232	241
Gelderland	996	995	30,7	31,9	94,3	91,5	43,4	46,7	43,6	46,4	562	462	253	299
Utrecht	1 032	1 022	31,4	32,3	91,5	85,5	44,5	47,6	43,2	45,4	529	430	513	597
Noord-Holland	1 038	1 030	33,0	34,2	82,8	79,2	47,4	49,2	45,8	47,2	484	393	765	813
Zuid-Holland	1 030	1 022	32,4	33,8	83,8	80,3	47,2	49,9	46,0	48,1	496	410	936	1 015
Zeeland	993	996	33,7	34,8	88,1	89,1	47,4	50,0	48,0	50,2	535	472	160	174
Noord-Brabant	981	977	28,5	30,2	98,5	88,1	39,7	45,5	40,5	46,0	593	455	301	364
Limburg	985	988	28,7	31,0	95,1	85,6	41,1	46,8	41,8	47,0	587	412	399	457
Nederland 1)	1 008	1 004	31,4	32,6	89,6	85,1	44,8	48,2	44,5	47,4	537	437	341	380
Amsterdam	1 065	1 067	34,9	37,3	72,6	69,4	50,4	50,9	47,5	47,0	402	301	6 399	4 616
Rotterdam	1 026	1 027	33,9	36,8	70,4	73,9	50,6	52,5	49,3	49,6	439	332	4 839	3 816
's-Gravenhage	1 114	1 115	34,8	38,3	79,8	76,4	48,7	50,4	43,9	45,1	419	310	9 331	7 973
Utrecht	1 039	1 019	31,9	33,4	82,9	73,8	46,0	48,7	44,3	45,4	469	367	4 989	5 179

1) Zie de noten 2 en 3 bij staat 15.

8. Bevolkingszwaartepunten bij de volkstellingen van 1829-1971

10% van de totale bevolking in Nederland, Rotterdam in 1920 (ruim 7%), 's-Gravenhage in 1947 (ruim 5%) en Utrecht in 1960 (ruim 2%). In de loop van de 20e eeuw begint zich echter een vermindering van die belangstelling af te tekenen.

De indexcijfers voor de gemeenten laten zien dat in 1971 alleen Amsterdam is achtergebleven bij de landelijke ontwikkeling; Utrecht en met name Rotterdam en 's-Gravenhage kennen indexcijfers die daar ruimschoots boven liggen.

Opvallend is voorts dat Amsterdam en Rotterdam altijd meer inwoners hebben gehad dan ten minste één kleine provincie (Drenthe); 's-Gravenhage had vanaf 1889 meer inwoners dan Drenthe, vanaf 1909 ook meer dan Zeeland en was in 1920 en 1930 tevens talrijker qua bevolking dan de provincie Utrecht; de gemeente Utrecht had nimmer een groter inwonertal dan enige provincie.

Grafiek 8 geeft een beeld van het verloop van de zogenaamde nationale bevolkingszwaartepunten in de periode 1829-1971. In de technische toelichting (hoofdstuk 2) is uiteengezet hoe deze punten werden berekend. In graden, minuten en seconden noorderbreedte (NB) en oosterlengte (OL) zijn de coördinaten:

	NB	OL		NB	OL
1829	52°07'34''	5°20'17''	1899	52°09'25''	5°17'13''
1839	52°07'52''	5°20'31''	1909	52°08'56''	5°16'26''
1849	52°08'17''	5°20'49''	1920	52°08'06''	5°16'12''
1859	52°09'00''	5°21'07''	1930	52°07'05''	5°15'58''
1869	52°09'18''	5°20'46''	1947	52°04'53''	5°15'18''
1879	52°09'50''	5°19'59''	1960	52°04'41''	5°15'54''
1889	52°09'43''	5°18'25''	1971	52°04'44''	5°17'46''

Vanaf 1829 bewoog de kromme der nationale bevolkingszwaartepunten zich aanvankelijk over een afstand 19) van 2,855 km in noordoostelijke richting, vanaf 1859 over 2,033 km in noordwestelijke richting, vanaf 1879 over 1,793 km in westelijke, vanaf 1889 over 2,739 km in zuidwestelijke richting. Vanaf 1909 is tot aan 1960 de richting hoofdzakelijk een zuidelijke, en wel over een afstand van 8,176 km. Na 1960 verplaatst het zwaartepunt zich in oostelijke richting over een afstand van, tot 1971, 2,123 km. De totale lengte van de kromme bedraagt daarmee 19,719 km. De zwaartepunten van 1829 en 1971 liggen 5,971 km uiteen.

Bij de interpretatie van de afstand tussen de punten en de richting van de kromme moet worden bedacht dat deze niet uitsluitend worden ingegeven door migratiebewegingen. Zoals bekend is het aantal inwoners in een gegeven gebied de resultante van de natuurlijke groei in dat gebied plus het migratiesaldo voor dat gebied. Wanneer er regionale verschillen bestaan in de geboorte- en sterfteverhoudingen dragen deze mede bij aan het beeld van grafiek 8. Vanaf 1859 is vermoedelijk onder invloed van de industrialisering van het westen van Nederland de trek naar de grote steden waarneembaar, aanvankelijk naar Amsterdam, later ook meer in zuidelijke richting (Rotterdam). Dat de kromme zich zo lang in zuidelijke richting verplaatst zal te maken hebben met de industrialisering van Noord-Brabant en Limburg en met de hogere vruchtbaarheid aldaar. Vanaf 1960 komt vooral de wens buiten-te-gaan-wonen tot uitdrukking.

Staat 16 vermeldt enkele kerncijfers per woongebied voor 1960 en 1971 naar aanleiding van de verdeling van de bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat voor ieder woongebied. De geslachtsverhouding, die voor Nederland in beide jaren boven de 1000 uitkomt,

19) Een noorderbreedtegraad heeft tussen 52°NB en 53°NB een lengte van 111,2776 km, één oosterlengte heeft tussen 52°04'41''NB en 52°09'50''NB een lengte van 68,4935 km.

blijkt die grens van 1000 te overschrijden door toedoen van de geslachtsverhoudingen in Utrecht, Noord- en Zuid-Holland (alsmede Groningen in 1960). In 1960 hadden Noord-Holland en Drenthe van alle onderscheiden provincies de hoogste respectievelijk de laagste aantallen (verschil 81) in 1971 geldt dit dezelfde provincies, maar nu met een geringer verschil (58). De cijfers voor de vier grote gemeenten doen vermoeden dat er wellicht een verband is tussen het aantal vrouwen per 1000 mannen en de mate van verstedelijking. In de volgende paragrafen wordt hierop nader ingegaan. Een zelfde verband lijkt ook te gelden voor de verdeling van de bevolking naar de gemiddelde leeftijd per woongebied, hoewel Groningen, Friesland en Zeeland eveneens vrij hoog scoren. Ook hierop wordt in de volgende paragrafen teruggekomen. Deze gemiddelde leeftijden beogen in één cijfer een samenvatting te geven van de in grafiek 9 weergegeven bevolkingspiramiden per woongebied. In de grafiek zijn deze piramiden overigens alleen naar de situatie in 1971 weergegeven.

De gemiddelde leeftijd vertoont voor alle woongebieden een stijgende lijn. Sterk gestegen zijn die voor Drenthe, Noord-Brabant en Limburg, alsmede die voor de vier genoemde gemeenten. Was voor de provincies in 1960 het verschil tussen de gemiddelden voor Noord-Brabant en Zeeland het grootste (5,2 jaar), in 1971 zijn in dezelfde provincies de extreme waarden te vinden, nu echter met een verschil van 4,6 jaar. Er is dus sprake van een nivellering van de verschillen der gemiddelde leeftijden.

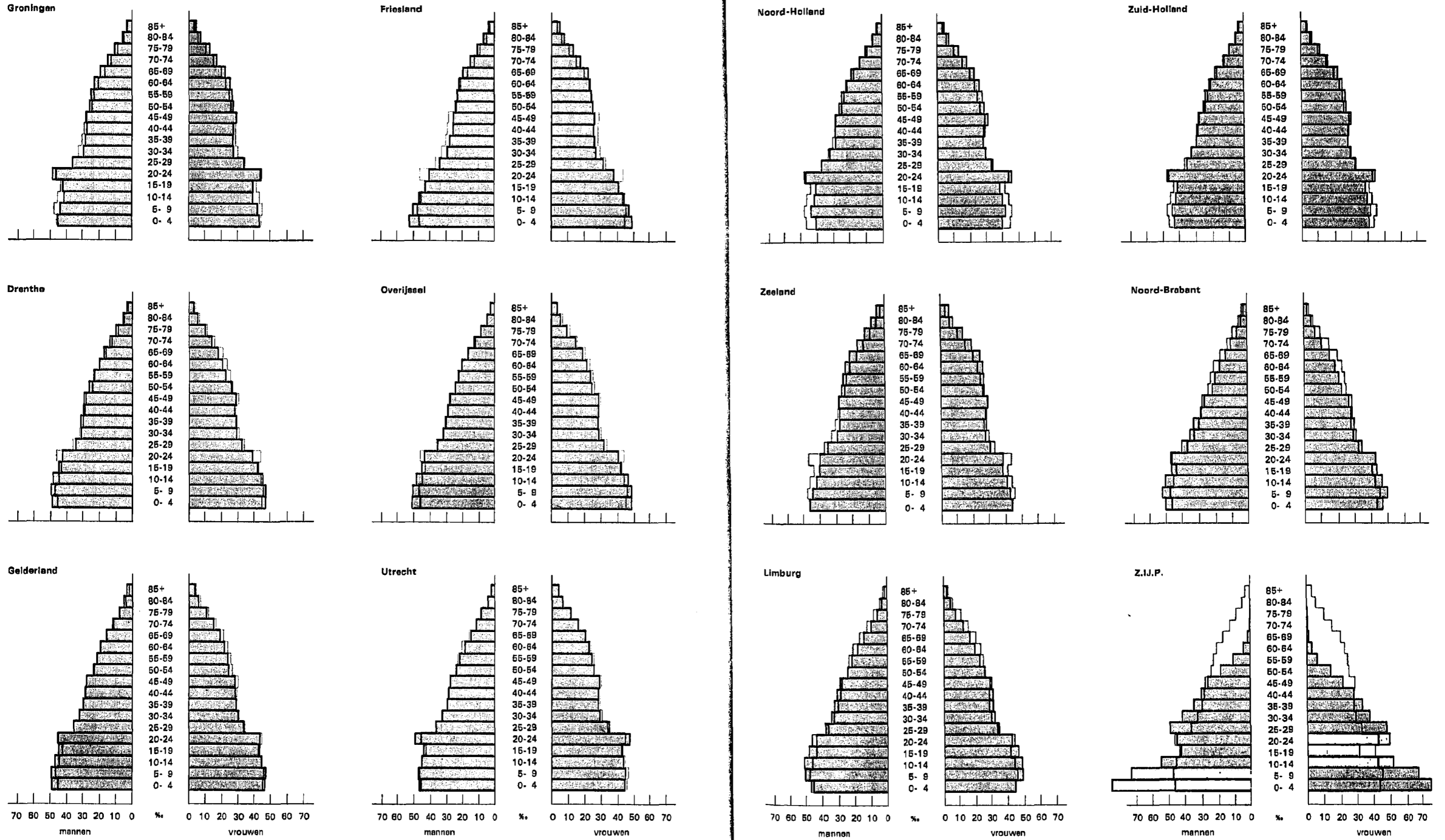
De demografische druk daalde in Nederland in de periode 1960-1971. Per woongebied bekeken is echter een stijging waarneembaar in Friesland, Zeeland en Rotterdam. Daar zijn derhalve in 1971 per 100 20-64-jarigen meer personen uit de beide andere leeftijdscategorieën aanwezig dan ruim tien jaar daarvoor. In Friesland zijn verreweg de hoogste cijfers waar te nemen, in Noord-Holland de laagste, althans voor wat betreft de provincies. Het verschil tussen beide uitersten is in de periode 1960-1971 echter toegenomen van 15,9 tot 19,8.

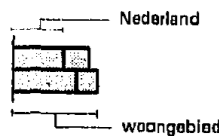
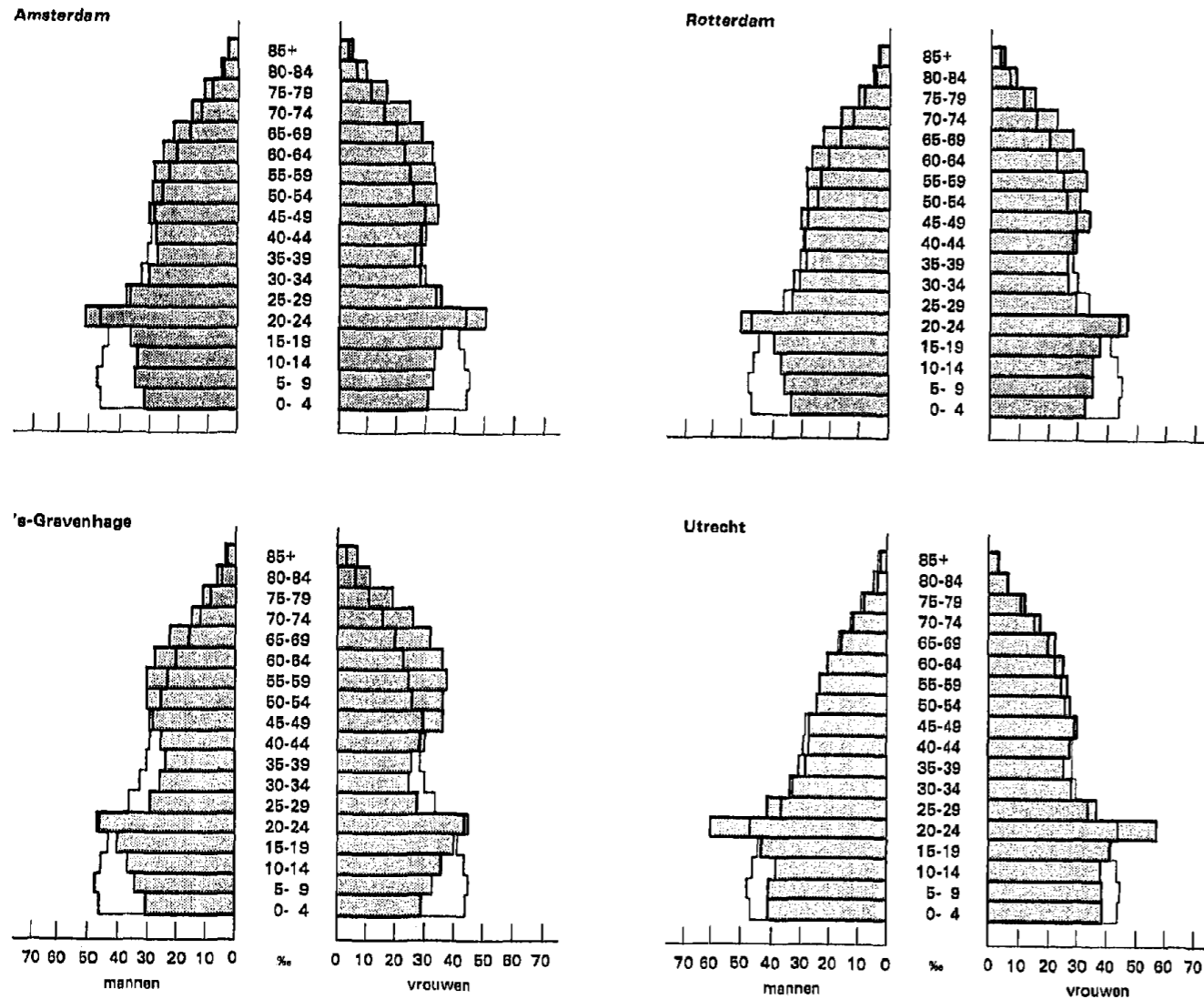
De aantallen gehuwde mannen respectievelijk vrouwen als percentage van het totaal aantal mannen respectievelijk vrouwen laten in Nederland voor de periode 1960-1971 een flinke toeneming zien. Bij mannen is die toeneming in alle woongebieden terug te vinden, bij vrouwen alleen niet in Amsterdam. Het verschil in 1960 voor de hoogste provinciale waarde (Groningen) en de laagste waarde (Noord-Brabant) bedroeg voor de mannen 8,4, voor de vrouwen 7,7. In 1971 is voor mannen het verschil tussen de uiterste waarden (Zeeland en Noord-Brabant) 4,5, voor vrouwen 4,8 (Utrecht en Zeeland). De sterkste toeneming is voor beide geslachten te vinden in Noord-Brabant 20). Terwijl voor Nederland als totaal geldt dat er van de mannen altijd een hoger percentage gehuwd is dan van de vrouwen (zie ook staat 3), blijkt deze uitspraak niet op te gaan voor alle onderscheiden woongebieden. Voor 1971 is bijvoorbeeld een zelfde percentage gehuwde mannen als gehuwde vrouwen waarneembaar in Groningen, terwijl in Friesland, Drenthe, Overijssel en Zeeland, Noord-Brabant en Limburg de vrouwen hoger scoren dan de mannen.

De child-woman ratio geeft evenals de gemiddelde leeftijd en de demografische druk een indruk van de verhouding tussen leeftijdsklassen, echter met het verschil dat het bij deze ratio gaat om de verhouding tussen enkele geselecteerde leeftijdsklassen, met het oog een globale indruk te krijgen van het vruchtbaarheidsniveau. Evenals voor Nederland daalde de ratio in alle woongebieden. In 1960 waren de niveaus in Noord-Brabant, Friesland, Limburg en Overijssel hoog, in Groningen en Noord- en Zuid-Holland laag (verschil tussen de uiterste waarden: 109); in 1971 zijn de niveaus in Friesland en Overijssel nog steeds hoog, Noord-Holland scoort nu duidelijk het laagste

20) In paragraaf 6.7. van de in noot 15 genoemde publikatie staan de auteurs uitvoerig stil bij de regionale verschillen in huwelijksleeftijden en huwelijksfrequenties. De verschillen in levensbeschouwing en "traditie" worden als verklaring hiervoor beschouwd.

9. Bevolking naar geslacht en leeftijd per woongebied per 1000 personen in ieder woongebied bij de volkstelling van 1971

(verschil tussen de uiterste waarden: 140). Opvallend is voorts de slechts geringe teruggang van de ratio voor Groningen, en de enorme teruggang voor Noord-Brabant en met name Limburg 21). De bevolkingsdichtheid (aantal inwoners per km² landoppervlakte) laat in alle gevallen een toeneming zien, met uitzondering van Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage. Alvorens hieraan conclusies te verbinden, moet echter worden bedacht dat in alle woongebieden in de periode 1960-1971 wel enige wijziging (onder andere door planimetring) is opgetreden in de totale landoppervlakte. Grote veranderingen traden op voor Overijssel (toevoeging van de Noordcoastpolder), alsmede voor Amsterdam en Rotterdam. Waren voor alle woongebieden de oppervlakten land in 1971 dezelfde geweest als in 1960 dan waren de volgende bevolkingsdichtheden voor 1971 het resultaat geweest (tussen haakjes de werkelijke dichtheden in 1971):

Groningen	223	(224)	Noord-Brabant	365	(364)
Friesland	155	(156)	Limburg	454	(457)
Drenthe	141	(139)	Nederland	389	(380)
Overijssel	278	(241)	Amsterdam	5 974	(4 616)
Gelderland	303	(299)	Rotterdam	4 532	(3 816)
Utrecht	611	(597)	's-Gravenhage	8 123	(7 973)
Noord-Holland	833	(813)	Utrecht	5 344	(5 179)
Zuid-Holland	1 031	(1 015)			
Zeeland	175	(174)			

Ook wanneer echter deze berekende bevolkingsdichtheden met die van 1960 worden vergeleken, blijft de dalende dichtheid voor Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage waarneembaar. In feite is dit te verklaren doordat volgens staat 15 deze drie woongebieden de enige waren die hun inwonertal zagen dalen. Wanneer nu echter rekening wordt gehouden met de gemeentelijke gebiedsuitbreidingen (en de wijze van planimetring), dan blijkt de daling van de dichtheid enigszins mee te vallen.

3.2. Gemeentegroepen naar inwonertal

Staat 17 geeft een overzicht van het aantal gemeenten en het inwonertal der gemeenten die in 1947, 1960 en 1971 tot de naar inwonertal onderscheiden gemeentegroepen behoorden 22). In de periode 1947-1971 is het aantal gemeenten met 142 gedaald. Tevens is het inwonertal van Nederland (en dus over het algemeen ook van de gemeenten) gestegen, zodat kan worden berekend dat in 1947 gemiddeld per gemeente 9474 personen woonden, tegen 14 960 in 1971. Tegelijkertijd is daarmee aangegeven dat bij het vergelijken van cijfers over een bepaalde periode met behulp van de indeling "gemeentegroepen naar inwonertal" de nodige voorzichtigheid is geboden, daar een zelfde gemeente in de loop der jaren van gemeentegroep kan zijn veranderd. Staat 17 laat dan ook zien dat het aantal gemeenten in de gemeentegroep < 5000 inwoners in 1947 nog 642 bedroeg met 1 501 800 inwoners (dat wil zeggen: 16% van alle inwoners in Nederland woonde in 63% der gemeenten), in 1971 was dit aantal 361 met 1 001 700 inwoners (dat wil zeggen: 8% der bevolking in 41% der gemeenten). Voor de overige gemeentegroepen zijn soortgelijke berekeningen te maken.

- 21) Zie ook: C.B.S., Regionale huwelijksvruchtbaarheid. Provinciale cijfers 1849/1850-1979. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1981.
22) Zie voor de gegevens vanaf 1839 het overzicht in: C.B.S., Volkstelling 31 december 1930, deel IX, pp 2-7, 's-Gravenhage, 1934. Anders dan in paragraaf 3.2. zijn in de publikatie van 1934 de gemeenten vanaf 1839 steeds gegroepeerd in de gemeentegroep waartoe zij in 1930 behoorden.

Staat 17. Aantal gemeenten en de bevolking per gemeentegroep naar inwonertal bij de volkstellingen van 1947-1971 1)

Gemeentegroep naar inwonertal	1947		1960		1971	
	Aantal gemeenten	Aantal inwoners x 1 000 %	Aantal gemeenten	Aantal inwoners x 1 000 %	Aantal gemeenten	Aantal inwoners x 1 000 %
	- < 5 000	642	1 501,8 15,6	556	1 332,7 11,6	361
5 000 - < 10 000	194	1 326,8 13,8	218	1 529,9 13,3	225	1 572,6 12,0
10 000 - < 20 000	111	1 503,2 15,6	125	1 711,2 14,9	163	2 332,1 17,9
20 000 - < 50 000	45	1 327,7 13,8	62	1 809,1 15,8	84	2 509,2 19,2
50 000 - < 100 000	14	1 009,8 10,5	19	1 307,1 11,4	25	1 795,2 13,7
100 000 - < 200 000	7	930,5 9,7	10	1 311,8 11,4	11	1 555,3 11,9
200 000 of meer	3	1 983,1 20,6	4	2 453,9 21,4	4	2 290,3 17,5
Totaal	1 016	9 625,5 100,0	994	11 462,0 100,0	873	13 060,1 100,0

1) De Noordoostpolder en de Zuidelijke IJsselmeerpolders zijn voor 1947 en 1960 resp. 1960 en 1971 zowel als gemeente als naar inwonertal geteld in de groepering waartoe zij behoorden. Het aantal personen in het Centrale persoonsregister is uitsluitend begrepen in het totaal inwonertal.

Staat 18. Enkele demografische kerncijfers inzake de bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat per gemeentegroep naar inwonertal bij de volkstelling van 1971, steekproef 1 op 10 (x 10) 1)

Gemeentegroep naar inwonertal	Geslachtsverhouding	Gemiddelde leeftijd in jaren	Demografische druk	Aandeel gehuwde mannen %	Aandeel gehuwde vrouwen %	Child-woman ratio	Bevolkingsdichtheid
- < 5 000	956	31,6	95,1	45,7	47,5	510	137
5 000 - < 10 000	958	31,1	94,1	45,8	47,5	507	189
10 000 - < 20 000	974	30,7	92,0	46,3	47,2	505	240
20 000 - < 50 000	1 006	31,4	88,2	48,3	47,5	454	484
50 000 - < 100 000	1 014	32,7	82,7	49,2	47,8	412	1 087
100 000 - < 200 000	1 026	33,1	79,6	48,8	47,1	389	1 459
200 000 of meer	1 052	36,9	72,8	51,4	47,8	321	4 846
Totaal	1 004	32,6	85,1	48,2	47,4	437	380

1) Zie staat 17 noot 1.

Toch is het aantal gemeenten in de gemeentegroep < 5000 inwoners het grootste gebleven in vergelijking met de andere gemeentegroepen. Het grootste inwonertal had in 1947 de groep gemeenten met 200 000 of meer inwoners, in 1971 echter de groep gemeenten met 20 000 - < 50 000 inwoners. Het aantal gemeenten in laatstgenoemde categorie gaf in de genoemde periode bijna een verdubbeling te zien.

Staat 18 geeft, evenals staat 16 per woongebied, een overzicht van enkele demografische kerncijfers, nu echter per gemeentegroep naar inwonertal, bovendien op basis van de steekproef 1 op 10 (x 10) en uitsluitend voor 1971. Voor andere volkstellingsjaren zijn deze gegevens niet beschikbaar. In de voorgaande paragraaf werd al gesuggereerd dat er een verband zou bestaan tussen enkele van de in deze kerncijfers tot uiting komende ontwikkelingen en de mate van verstedelijking.

Voor wat betreft de geslachtsverhouding kan bij toenemende gemeentegrootte een groter aantal vrouwen per 1000 mannen worden waargenomen. Een en ander hangt ongetwijfeld onder meer samen met selectieve migratieprocessen: in de gemeenten met weinig inwoners is voor mannen meer werk beschikbaar dan voor vrouwen, in de stedelijke gemeenten is met name in de kantorensector veel werkgelegenheid voor vrouwen (vergelijk ook de geslachtsverhouding voor de gemeenten 's-Gravenhage in staat 16). Uit de kleinere gemeenten trekken veel jongelui weg: gevolg daarvan is de wat hogere gemiddelde leeftijd in de gemeentegroep < 5000 inwoners dan in de groepen 5000 - < 50 000. Voor de gemeentegroepen met 50 000 of meer inwoners is een toenemende gemiddelde leeftijd waarneembaar bij toenemend inwonertal. Dat blijkt ook wanneer de verdeling naar leeftijdsgroep per gemeentegroep wordt bekeken:

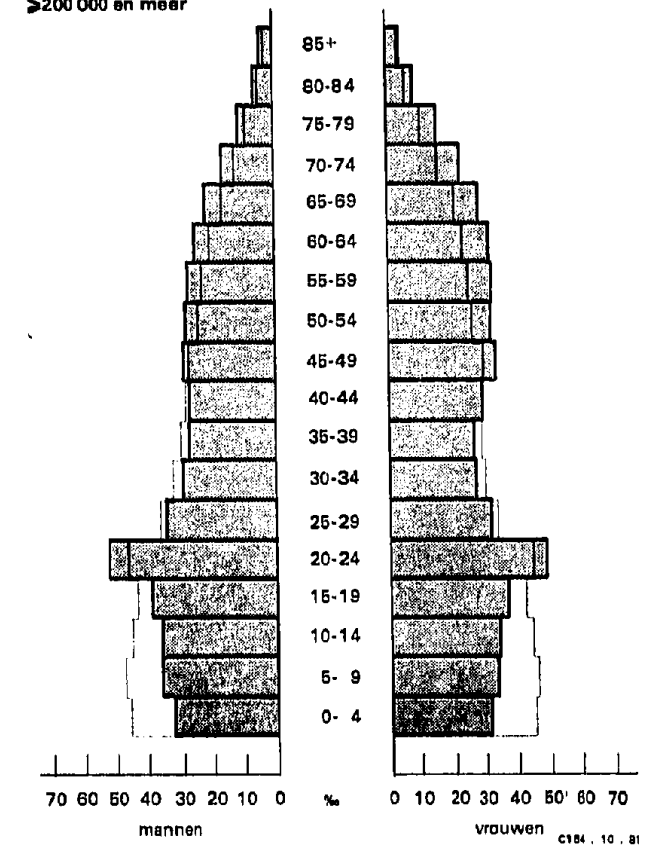
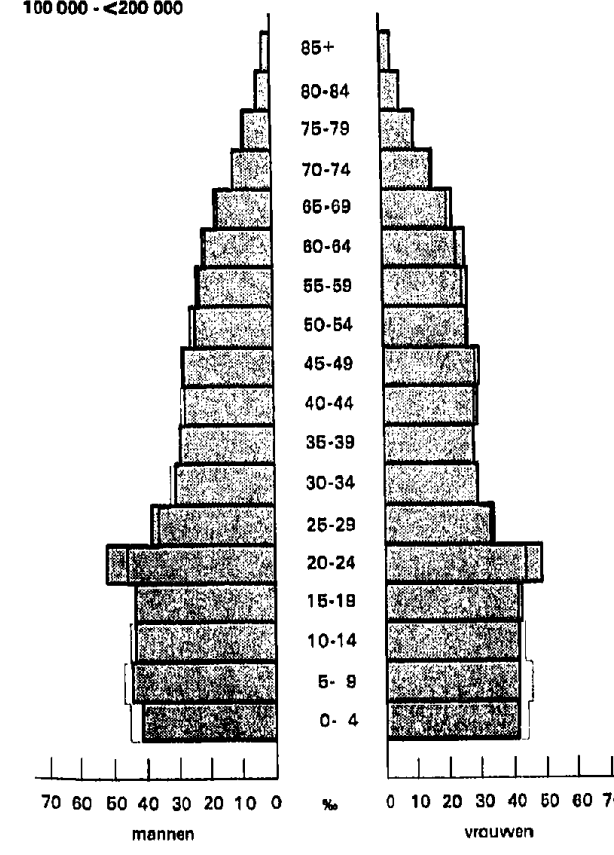
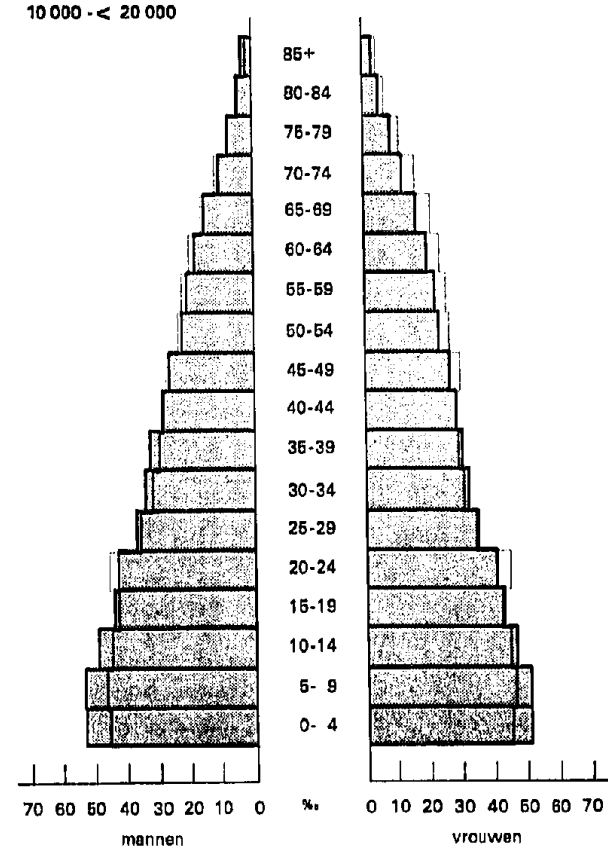
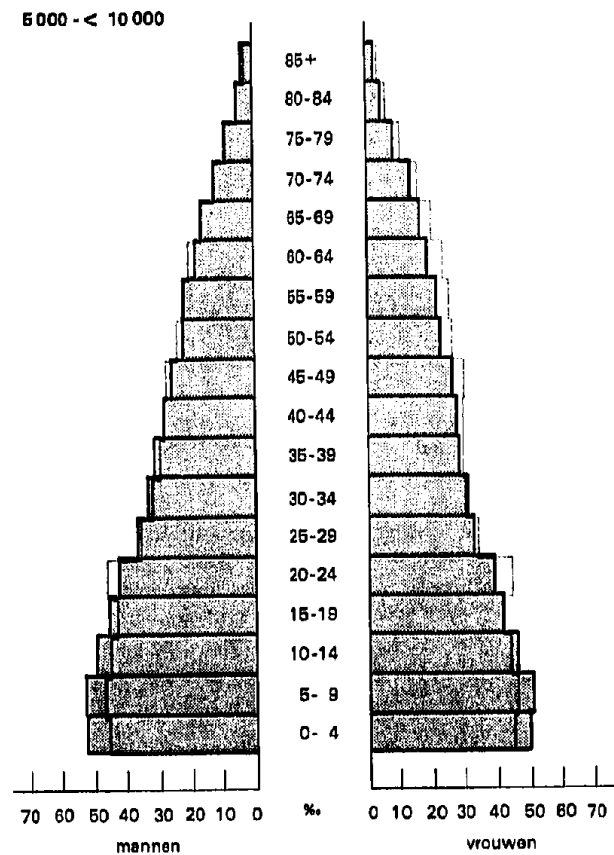
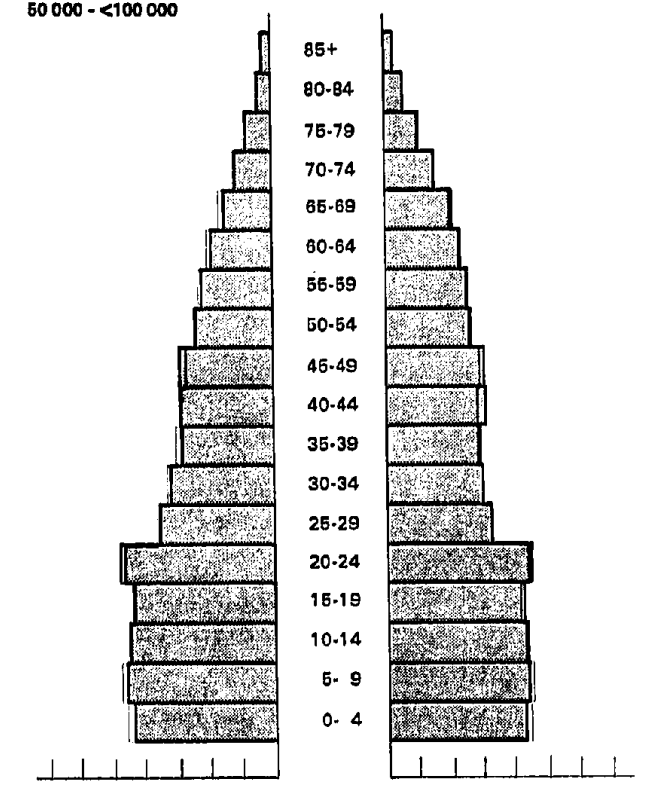
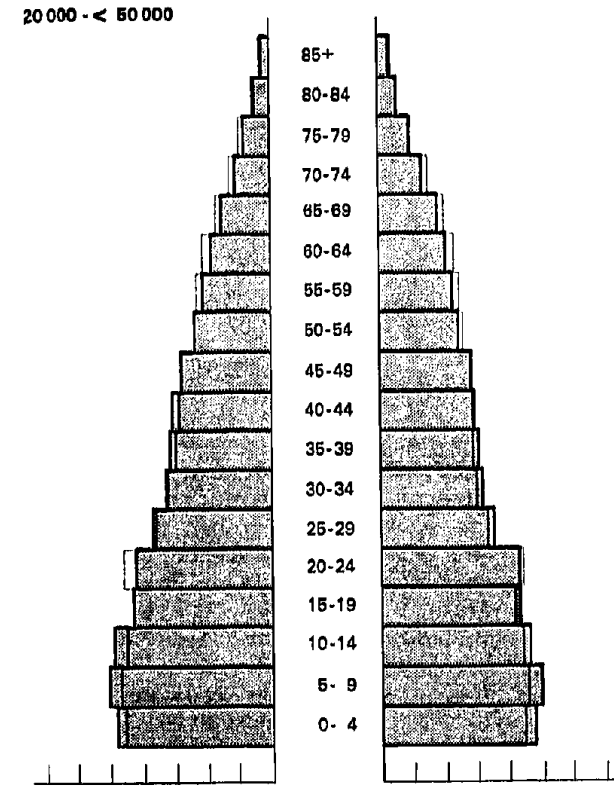
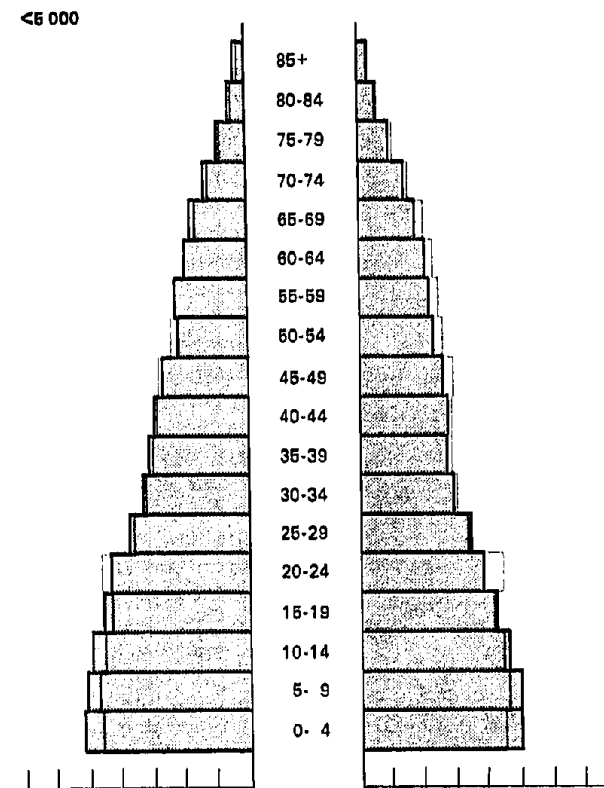
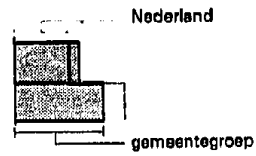
Gemeentegroep naar inwonertal	Leeftijd			Totaal
	0-19 jaar	20-64 jaar	65 jaar of ouder	
			%	
< 5 000	38,5	51,3	10,3	100
5 000 - < 10 000	39,0	51,5	9,5	100
10 000 - < 20 000	39,2	52,1	8,7	100
20 000 - < 50 000	37,8	53,1	9,0	100
50 000 - < 100 000	35,2	54,7	10,0	100
100 000 - < 200 000	34,0	55,7	10,3	100
200 000 of meer	28,1	57,9	14,0	100
Totaal	35,7	54,0	10,3	100

Met name de leeftijdsgroep 0-19 jaar blijft relatief gezien in de gemeenten met 100 000 of meer inwoners achter, mede door de over het algemeen steeds lagere vruchtbaarheid in de naar inwonertal toenemende gemeenten 23). Het kenmerk leeftijd wordt voor 1971 in grafiek 10 voor alle onderscheiden gemeentegroepen aan de hand van bevolkingspiramiden geïllustreerd.

Ook de demografische druk vertoont een verband met gemeentegroep naar inwonertal. Gezien het zojuist besprokene is dat begrijpelijk. Bij de aantallen gehuwde mannen en gehuwde vrouwen als percentages van het totaal aantal mannen respectievelijk vrouwen blijkt dat voor mannen wel een verband met gemeentegroep naar inwonertal bestaat, voor vrouwen echter niet. Dit hangt in elk geval samen met de percentages ongetrouwden en gehuwd geweest zijnde personen:

23) Zie onder meer: C.B.S., Maandstatistiek van bevolking en volksgezondheid. Supplement: jaaroverzicht 1979, jaargang 28. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1981.

10. Bevolking naar geslacht en leeftijd per gemeentegroep naar inwonertal per 1000 personen in iedere gemeentegroep bij de volkstelling van 1971 (steekproef 1 op 10 (x 10))

Gemeentegroep naar inwonertal	Mannen			Vrouwen		
	Onge- huwd	Ge- huwd	Gehuwd geweest	Onge- huwd	Ge- huwd	Gehuwd geweest
	%					
< 5 000	51,7	45,7	2,6	46,0	47,5	6,5
5 000 - < 10 000	51,7	45,8	2,4	46,2	47,5	6,3
10 000 - < 20 000	51,4	46,3	2,3	46,4	47,2	6,4
20 000 - < 50 000	49,4	48,3	2,4	45,3	47,5	7,2
50 000 - < 100 000	48,2	49,2	2,6	43,5	47,8	8,7
100 000 - < 200 000	48,3	48,8	2,9	43,8	47,1	9,1
200 000 of meer	44,4	51,4	4,2	38,9	47,8	13,3
Totaal	49,0	48,2	2,8	44,1	47,4	8,5

Het blijkt dat de percentages gehuwde mannen bij toenemende inwonertallen per gemeente stijgen, terwijl een dalend percentage ongehuwden en een aanvankelijk iets dalend, daarna een licht stijgend percentage gehuwd geweest zijnde mannen is waar te nemen; bij vrouwen blijft het percentage gehuwden constant terwijl het dalende percentage ongehuwden vrijwel volledig wordt gecompenseerd door het stijgende percentage gehuwd geweest zijnden.

De child-woman ratio laat eveneens een indirect verband zien: de (overlevende) leeftijdsgroep van 0-4-jarigen per 1000 vrouwen van 15-44 jaar duidt, onderscheiden per gemeentegroep naar inwonertal, op een dalend "vruchtbaarheidsniveau" bij stijgend inwonertal. Ook de bevolkingsdichtheid vertoont een verband: de gemeenten met weinig inwoners bieden de bewoners nog volop de ruimte, in gemeenten met veel inwoners moet de beschikbare ruimte met tallozen worden gedeeld.

3.3. Gemeentegroepen naar urbanisatiegraad

Voor de gegevens omtrent de in 1947 voor het eerst samengestelde indeling naar gemeentegroepen naar urbanisatiegraad gelden een aantal opmerkingen die in de voorgaande paragraaf ook al zijn gemaakt: per gemeentegroep is hier eveneens sprake van een veranderend aantal gemeenten bij de onderscheiden volkstellingen. Voorts geldt dat niet alleen het aantal gemeenten in Nederland is afgenomen, (terwijl ook dat per onderscheiden gemeentegroep is veranderd), tevens bestaat de mogelijkheid dat een gemeenten die zowel in 1947 als in 1960 en in 1971 bestond op de drie teldata in verschillende categorieën viel.

Uit het navolgende schema valt op te maken dat de bevolking onevenredig over de gemeentegroepen naar urbanisatiegraad is verdeeld:

Gemeentegroep naar urbanisatiegraad	Bevolking		Aantal gemeenten	
	1947	1971	1947	1971
	%			
A1 t/m A4	29	11	73	31
B1 t/m B3	16	34	16	55
C1 t/m C5	54	55	11	14
Totaal	100	100	100	100

Zowel de vermindering van het aantal gemeenten als van het aandeel der bevolking is voor de A-gemeenten opvallend. Deze vermindering

Staat 19. Aantal gemeenten en de bevolking per gemeentegroep naar urbanisatiegraad bij de volkstellingen van 1947-1971 1)

Gemeentegroep naar urbanisatie- graad	1947		1960		1971	
	Aantal gemeenten x 1 000	%	Aantal gemeenten x 1 000	%	Aantal gemeenten x 1 000	%
A1 t/m A4	743	29,1	613	21,8	269	11,1
B1 + B2 2)	131	11,1	211	15,7	347	20,8
B3	34	5,4	53	7,1	137	13,2
C1 + C2	72	8,2	76	8,7	71	9,4
C3 + C4	26	15,4	29	15,6	35	16,8
C5	10	30,3	12	31,1	14	28,7
Totaal	1 016	100,0	994	100,0	873	100,0

1) Zie staat 17 noot 1.

2) Voor 1947 inclusief urbanisatiegraad B4.

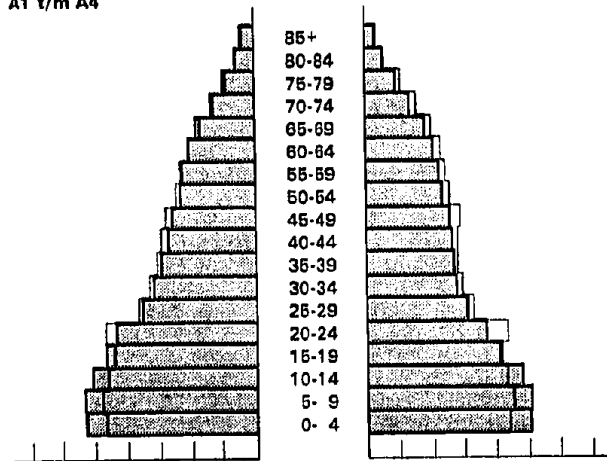
Staat 20. Enkele demografische kerncijfers inzake de bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat per gemeentegroep naar urbanisatiegraad bij de volkstelling van 1971 1)

Gemeentegroep naar urbanisatie- graad	Geslachts- verhouding	Gemiddelde leeftijd in jaren	Demografische druk	Aandeel gehuwde mannen	Aandeel gehuwde vrouwen	Child-woman ratio	Bevolkings- dichtheid
A1 t/m A4	947	31,5	98,8	44,7	47,1	539	104
B1 + B2	969	30,8	92,6	45,7	46,9	498	328
B3	1 016	31,3	86,9	48,4	47,4	461	550
C1 + C2	997	31,5	87,5	48,9	48,4	478	617
C3 + C4	1 012	32,6	82,6	49,3	48,7	411	1 168
C5	1 045	35,5	75,4	50,3	47,4	346	2 552
Totaal	1 005	32,6	85,1	48,2	47,4	437	380

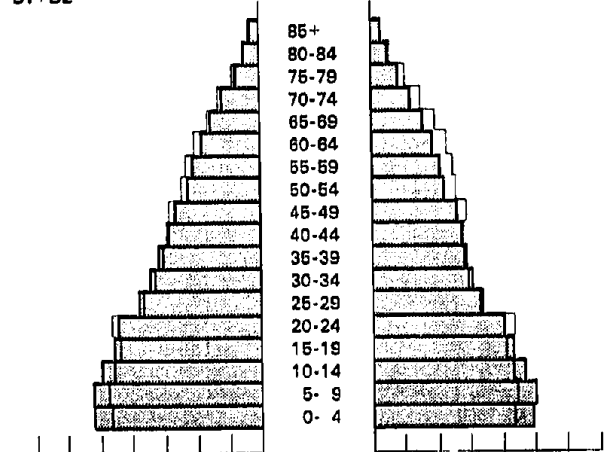
1) Zie staat 17 noot 1.

11. Bevolking naar geslacht en leeftijd per gemeentegroep naar urbanisatiegraad per 1000 personen in iedere gemeentegroep bij de volkstelling van 1971

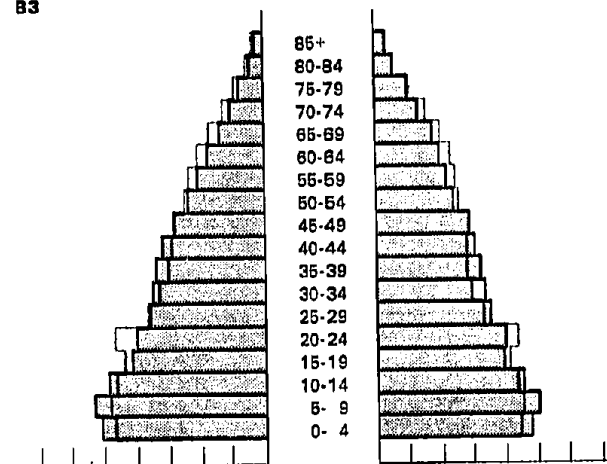
A1 t/m A4

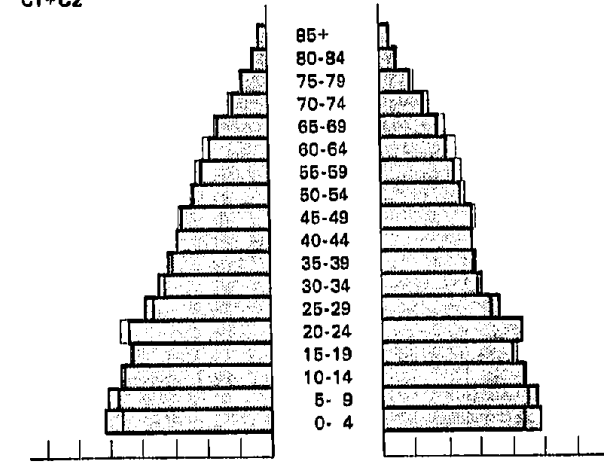
B1+B2

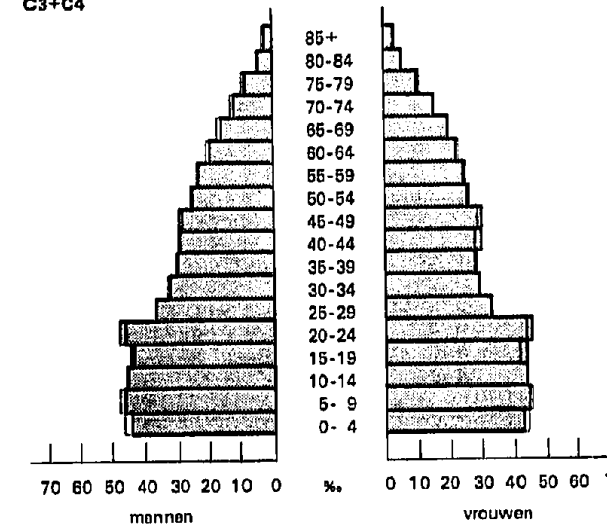
B3

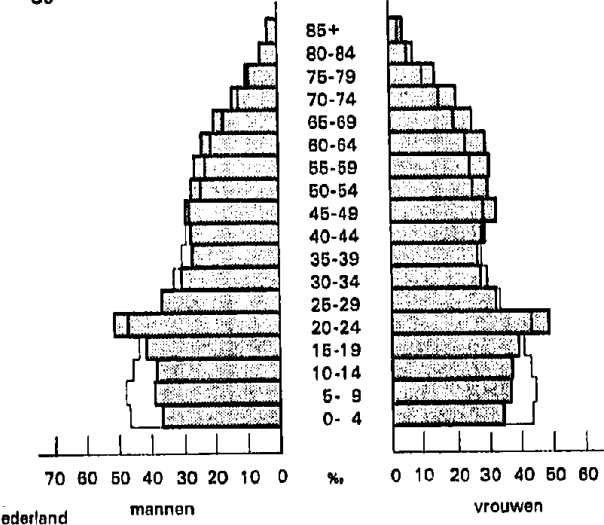
C1+C2

C3+C4

C5

Nederland
woongebied

C184 . 11 . 81

kwam hoofdzakelijk ten goede aan de B-gemeenten. Voor meer details van deze gegevens kan staat 19 worden geraadpleegd. Voor 1971 zijn voor het eerst per gemeentegroep naar urbanisatiegraad ook gegevens omtrent de structuur van de bevolking naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat beschikbaar. In staat 20 zijn, analoog aan de opzet van de staten 16 per woongebied en 18 voor gemeentegroepen naar inwonertal, nu per gemeentegroep naar urbanisatiegraad de geslachtsverhouding, de gemiddelde leeftijd, de demografische druk, de percentages gehuwde mannen resp. vrouwen, de child-woman ratio en de bevolkingsdichtheid weergegeven. Hoewel zeker mag worden gesteld dat C-gemeenten aanzienlijk meer zijn verstedelijkt dan A-gemeenten, is urbanisatie niet zonder meer een ordinale variabele: niet in alle gevallen is duidelijk of een gemeente met een urbanisatiegraad rechts op de hieronder weergegeven schaal meer is verstedelijkt dan een gemeente links op de schaal:

A1 A2 A3 A4 B1 B2 B3 C1 C2 C3 C4 C5

Met name zijn volgens de gehanteerde definitie de verschillen in verstedelijking tussen B2-, B3-, C1- en C2-gemeenten moeilijk aan te geven (24).

Een en ander is vermoedelijk oorzaak van het feit dat de in staat 20 gepresenteerde gegevens veelal niet zo'n duidelijk verband vertonen met de gemeentegroepen naar urbanisatiegraad als die uit de voorgaande paragraaf (gemeentegroepen naar inwonertal). Toch is voor de geslachtsverhouding dezelfde tendens aanwezig als die welke in staat 18 werd geconstateerd. Ook voor de andere demografische gegevens geldt deze opmerking.

Deze paragraaf kan dan ook worden afgesloten met de samenvatting: in geringe mate verstedelijkte gemeenten worden gekenmerkt door een mannenoverschot, een relatief lage gemiddelde leeftijd (zie voor de bevolkingspiramiden per gemeentegroep naar urbanisatiegraad voor 1971: grafiek 11), hetgeen zich ook laat vertalen in een jonge leeftijdsopbouw, een grote demografische druk, een relatief laag percentage gehuwde mannen, een hoge child-woman ratio en "veel ruimte" per inwoner. De meest verstedelijkte gemeenten vormen daarvan de "tegenpool": vrouwenoverschot, relatief hoge gemiddelde leeftijd, geringe demografische druk, hoog percentage gehuwde mannen, lage child-woman ratio, en dicht opeenvolgende mensen.

24) Zie voor de definitie hoofdstuk 2 van de technische toelichting.